

IN MEMORIAM DE LA CORONA D'ARAGÓ. REFORMES I REACCIÓ A SARDENYA EN LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XVIII*

Lluís-J. Guia Marín**

Universitat de València

Resum: Les reformes que en la segona meitat del segle XVIII s'engegaren a Sardenya a iniciativa del ministre Bogino provocaren la reacció de la noblesa que es sentí atacada en els seus privilegis personals i de grup, especialment en el lliure exercici de la jurisdicció. Aquesta apel·là a la tradició pactista de la Corona d'Aragó per demostrar que els Savoia no tenien dret a trencar el compromís que havien adquirit quan se'ls va cedir el regne en 1720. Els arguments de la noblesa transcendiren la causa reaccionària: anys més tard varen ser represos pels protagonistes de la *sarda rivoluzione* de 1792-93, que acusaren els monarques d'haver violat les condicions de la cessió i les lleis fonamentals del regne. Unes lleis que havien estat conformades mentre Sardenya va pertànyer a la Corona d'Aragó.

Paraules clau: Sardenya, reformes, segle XVIII, tradició pactista, nobles.

Abstract: In the second half of the eighteenth century the reforms started in Sardinia with the initiative of Minister Bogino. The noble class felt attacked in their own prerogatives, especially in the free practice of jurisdiction. They appealed to the *pactista* tradition of the Crown of Aragon and showed that the Savoy had no right to break the commitment yet acquired when they received the kingdom in 1720. The nobles' argumentations go beyond the reactionary cause: some years later they are picked up again by the protagonists of the Sardinian revolution (1792-93), who accused the monarchs to violate the terms of the cession and the fundamental laws of the kingdom. Those laws had been written down while Sardinia belonged to the Crown of Aragon.

Key words: Sardinia, reforms, eighteenth century, the *pactista* tradition, the noble class.

LA dissolució de la Corona d'Aragó arran de la Guerra de Successió, tot i tenir components traumàtics per als països ibèrics que la conformaren, no significà en tots els casos una línia nítida de discontinuïtat. Durant part del

* El present estudi s'inscriu al Projecte d'investigació "*Parlamentos y Ciudades de la Corona de Aragón en la encrucijada de la Crisis del Antiguo Régimen*" (Ref. DER2009-09193 del Pla Nacional de I + D), finançat pel *Ministerio de Educación y Ciencia*, España; i a la *Commessa PC.P01.008.002*, "*Politiche difensive e sistemi di difesa degli Stati del Mediterraneo*", del *Consiglio Nazionale delle Ricerche*, Itàlia.

** *Associato all'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea, Consiglio Nazionale delle Ricerche*, Cagliari, Itàlia.

Set-cents es mantingué en aqueixos països, per les lògiques inèrcies en l'administració, especialment la local, l'exercici de determinades competències governatives no previstes en el nou ordenament borbònic, o la continuïtat d'una fiscalitat que clarament tenia el seu origen en el context jurídic i polític abolit. No sols això, la conservació o recuperació del dret privat, excepte en el cas valencià, serví per al manteniment d'uns referents en la memòria col·lectiva, que sobresortiran en les reivindicacions que des de la perifèria peninsular es dirigiren a la monarquia borbònica, fins i tot per aquells que eren i es consideraven uns fidels servidors de la nova dinastia. Així, durant l'últim quart de segle assistim a la presentació d'una sèrie de demandes entre les que destaca el Memorial de Greuges de 1760. No fou la primera ni l'última vegada que aquest tipus de requeriments s'adreçaven a la cort. Precisament José Miguel Palop va analitzar fa anys un d'aquests memorials, el que la ciutat de València a principis del mateix any de 1760 acordà enviar a Carles III.¹ El seu treball, injustament poc citat, no es limitava a constatar aquest fet anecdòtic, cronològicament pròxim i previ al Memorial de Greuges,² signat també pels síndics valencians; Palop contextualitzava algunes de les reivindicacions de caràcter fiscal i polític del consistori valencià a les acaballes del segle XVIII; reivindicacions que es sustentaven i apel·laven a la legitimitat periclitada però, malgrat tot, enyorada de la Corona d'Aragó.

Una memòria present en ambdues ribes del Mediterrani, ja que no podem oblidar que la Corona d'Aragó no s'havia limitat, en la seua geografia, als territoris que a partir de l'inici del segle XVIII quedaren en mans del monarca borbònic i que acabaren per constituir una part de l'estat espanyol. Oblit que ha marcat la historiografia espanyola i que sols darrerament s'està superant. No anem a insistir ara en un argument que ha estat objecte de les nostres reflexions en altres ocasions;³ darrerament Francesco Manco-

¹ J. M. Palop Ramos, "Centralismo borbónico y reivindicaciones políticas en la Valencia del setecientos. El caso de 1760", en *Homenaje al Dr. D. Juan Reglà Campistol*, volum II, Universitat de València, 1975, pp. 65-77.

² En aquest, de manera clara, es farà arribar al monarca borbònic tota una bateria de suggeriments que no sols podien donar satisfacció a les justes reivindicacions dels naturals dels quatre territoris ibèrics –Catalunya, Aragó, València i Mallorca–, sinó que, segons es vantaven els signants, síndics de les respectives capitals, la monarquia podia trobar, fent-se ressò de les propostes, solució a alguns dels seus problemes com l'excessiva intromissió de la jurisdicció eclesiàstica, molt més acotada a l'antiga Corona d'Aragó. Vid. E. Moreu Rey, *El "Memorial de greuges" del 1760*, Mediterrània Edicions, Barcelona, 1968; i J. Mª Torras, "El Memorial de Greuges del 1760", en *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, volum 5, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995, pp. 228-229.

³ L. Guia Marín, "Un destino imprevisto para Cerdeña. De los Habsburgo a los Saboya", en A. Álvarez-Osorio – B. García – V. León (eds.), *La pérdida de Europa. La Guerra de Sucesión por la Monarquía de España*, Fundación Carlos de Amberes, Madrid, 2006, pp. 755-784.

ni ha insistit en aquesta problemàtica⁴ però sobretot ens ha gratificat amb una monografia que aborda la història del regne de Sardenya des de la perspectiva d’un territori que va ser part indestriable de la Corona d’Aragó i per tant de la Monarquia Hispànica durant gran part dels temps moderns.⁵ La consciència d’aquest fet es va diluir poc a poc, especialment als territoris ibèrics, a partir de l’adveniment dels Borbons. D’alguna manera la redefinició de fronteres, que els tractats internacionals marcaren després de la Guerra de Successió i d’altres conflictes immediats, va condicionar la perspectiva dels mateixos contemporanis, obligats a moure’s en nou espai “polític”; és simptomàtica l’afirmació, que es filtrava ja al Memorial de Greuges, en la que s’ignora que la Corona d’Aragó no havia estat exclusivament una corona “espanyola”.⁶ Per contra a l’altre costat de la mar, a Sardenya, la memòria d’un passat comú i, fins i tot, d’un possible i desitjat rencontre futur tardà molt a desaparèixer.

Les circumstàncies i les conseqüències del conflicte successori, sens dubte, havien estat distintes per als diversos territoris que constituïren la Monarquia Hispànica i concretament la Corona d’Aragó. El regne sard havia quedat en mans de Carles d’Àustria, que sempre es considerarà el legítim hereu de Carles II, juntament amb altres territoris com Nàpols, Milà i els Països Baixos, i per a governar-los s’instituí a Viena, en gener de 1714, el *Consejo de España*, extingint-se definitivament el Consell d’Aragó austriacista,⁷ que des de la partida d’Isabel Cristina de Barcelona en març de 1713, pràcticament no havia tingut cap activitat.⁸ En alguns altres treballs

⁴ F. Manconi, “Pròleg”, en L. Guia Marín, *Sardenya. Una Història Pròxima*, Afers, Cartroja, 2011.

⁵ Vid. F. Manconi, *Cerdeña, un reino de la Corona de Aragón bajo los Austrias*, PUV, València, 2010; i *La Sardegna al tempo degli Asburgo. Secoli XVI-XVII*, Edizioni Il Maestrale, Nuoro, 2010.

⁶ Es parla dels “*quatre reialmes de la vostra Corona d’Aragó*”, referint-se exclusivament a Aragó, València, Catalunya i Mallorca. Vid. E. Moreu, *El Memorial de Greuges ...*, op. cit., p. 15.

⁷ Vid. V. León Sanz, “Origen del Consejo Supremo de España en Viena”, en *Hispania*, LIII/180 (1992), pp. 107-142; i “El Consejo de Aragón austracista, 1707-1713”, en R. Ferrero Míic – L. Guia Marín (eds.), *Corts i Parlaments de la Corona d’Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una Monarquia Composta*, PUV, València, 2008, pp. 239-261.

⁸ A la documentació de l’*Archivio di Stato di Cagliari* es conserven els darrers despatxos emesos a Barcelona pel Consell d’Aragó a finals de març de 1713. Destaca la disposició que algun dels regents continués en la capital catalana per tal de resoldre assumptes pendants: “*Illustre Conde de Eril Primo de mi Consejo de Guerra, Lugarteniente y Capitán General del Reyno de Cerdeña, siendo indispensable a mi resignación cumplir los órdenes del emperador mi señor y effectuar mi Real jornada a los Payses de Alemania (...) tengo a bien preveniros de la proximidad de mi viaje para que en las dependencias que ocurrieren por lo político y por lo militar, después de mi ausencia en vuestro gobierno, recurráis derecha e incessantemente con vuestras representaciones al emperador mi Señor y solicitéis su cesáreo acuerdo para el cumplimiento del servicio; y lo mismo ordenaréis a los tribunales y*

he insistit en la idea que Sardenya es va moure en una enganyosa continuïtat ja que, a banda dels sobtats canvis dinàstics, el seu context jurídic i institucional intern va romandre incòmode més enllà del conflicte.⁹ Sols l'irredentisme de Felip de Borbó i d'Alberoni introduí un element de distorsió a l'illa arran de la invasió de 1717.¹⁰ La Nova Planta borbònica arribava així a Sardenya i trasbalsava, tal com ja ho havia fet a la resta de la Corona d'Aragó, l'estructura política i institucional del regne sard.¹¹ Era tanmateix un parèntesi, un malson, destinat a ser breu ja que la reacció de les potències europees no es féu esperar i Felip V hagué d'abandonar l'illa.

Els interessos de Carles d'Àustria provocaren tanmateix que Sardenya iniciés en 1720 una nova etapa històrica que la conduirà a la seua futura italianització. El Tractat de Londres que les potències europees acordaren en 1718, preveia no sols que Felip V abandonés els territoris envaïts, Sardenya i Sicília, sinó que aquest darrer regne, adjudicat arran dels tractats d'Utrecht a Vittorio Amedeo de Savoia, havia de passar a mans de l'emperador austríac a canvi del regne sard, que esdevenia moneda de canvi d'interessos aliens a l'illa. De manera sobtada Sardenya passava, a desgrat del destinatari, a mans del que durant uns pocs anys havia estat rei de Sicília.¹² Un bescanvi que no fou grat a Vittorio Amedeo, que assumí la compensació amb un caràcter de provisionalitat. Il·lusòria provisionalitat que també

officios Reales de esse reyno, para que en las peculiares incumbencias formen igualmente sus recursos en las formas acostumbradas, pues porque no resiban el menor atraso en la expedición correspondiente he ordenado sigan dos ministros y un secretario de mi Supremo Consejo de Aragón, entre tanto que el emperador mi Señor acuerda ulterior positiva providencia" (Archivio di Stato di Cagliari, Reale Udienza, la reina al virrei de Sardenya, 13-III-1713, pp. 40r-40v).

⁹ Vid. L. Guia Marín, "Ruptura i continuïtat de la Corona d'Aragó a Sardenya arran de la Guerra de Successió", en M. Morales – M. Renom – M. Cisneros (eds.), *L'aposta catalana a la Guerra de Successió (1705-1707)*, Museu d'Història de Catalunya, Barcelona, 2007, pp. 403-414.

¹⁰ Vid. M. A. Alonso Aguilera, *La conquista y el dominio español de Cerdeña (1717-1720). Introducción a la política española en el Mediterráneo posterior a la Paz de Utrecht*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1977.

¹¹ Sobre la Nova Planta a Sardenya vid. J. L. Bermejo, "Un decreto más de Nueva Planta", en *Revista del Departamento de Derecho Político*, UNED, nº 5 (1979-1980), pp. 129-144; E. Escartín, "Notas sobre la Nueva Planta en Catalunya y Cerdeña (1717-1720)", en M. G. Meloni i O. Schena (eds.), *La Corona d'Aragona in Italia (secc XIII-XVIII)*, Carlo Delfino Editore, Sassari-Roma, 1997, volum IV, pp. 133-143; C. Maqueda, "En Torno al Decreto de Nueva Planta de Cerdeña, 1717-1720", en *Ius Fugit*, 13-14, 2004-2006, pp. 439-477; R. Pérez Marco, "Estrategias de gobierno y modelos de administración en la Nueva Planta de Cerdeña", en J. A. Escudero (coord.), *Génesis territorial de España*, El Justicia de Aragón, Zaragoza, 2007, pp. 549-578.

¹² Vid. A. Mattone, "La cessione del Regno di Sardegna dal trattato di Utrecht alla presa di possesso sabauda (1713-1720)", en *Rivista Storica Italiana*, CIV-I (1992), pp. 5-89; i M. Lepori, *Dalla Spagna ai Savoia. Ceti e Corona nella Sardegna del settecento*, Ed. Carocci, Roma, 2003.

fou considerada per unes élites, borbòniques o austriacistes, absolutament hispanitzades. Élites que hauran de limitar-se en el futur, durant tot el segle XVIII, a apel·lar a la protecció de les corts de Madrid o de Viena en llurs litigis amb la, cada vegada més, absoluta cort de Torí. L’assumpció del regne sard sols tenia un interès inicial per als Savoia: la consolidació del títol reial aconseguit en Utrecht amb el regne de Sicília. A banda d’això la menyspreada Sardenya seguí sent considerada una simple peça d’intercanvi territorial per als mateixos monarques piemontesos que en més d’una ocasió pretengueren permutar-la per territoris veïns a llurs estats patrimonials de *Terra Ferma*. Estratègia que com a mínim es manté fins la segona meitat del segle XVIII.¹³

No hi havia dubte sobre les condicions en què Vittorio Amedeo rebia el regne, malgrat que anys després els seus descendents a través d’entrepassades argumentacions jurídiques intentessin justificar la denúncia unilateral d’aquest compromís. Un compromís que va quedar reflectit en els textos de cessió¹⁴ i la documentació generada amb la presa de possessió.¹⁵ Aquesta es va produir en els mesos d’agost i setembre de 1720, i va tenir com a darrera fita emblemàtica el solemne jurament del primer virrei dels Savoia. L’acte va seguir escrupolosament el cerimonial del període hispànic amb un fort protagonisme de les primeres veus dels estaments que, en nom de molts absents a Viena i Madrid, juraren fidelitat al nou sobirà.¹⁶ Al seu torn el virrei, apel·lant a la legitimitat dels reis d’Aragó, jurà observar “*qualesquier privilegios, constituciones, capítulos de corte, pragmáticas, sanciones, estatutos, ordenaciones, libertades, franquezas, exempciones, buenos usos, fueros, costumbres escritas o no escritas (...) tanto en parlamento general hechas como singularmente, las que se hicieren a las universidades, collegios y particulares personas de este Reyno, capítulos de breu, carta de Logu, y todas qualesquier cosas que en semejantes juramentos se ha acostumbrado jurar por los serenísimos Reyes de Aragón de inmortal memoria*”.¹⁷

¹³ A. Mattone, “La cessione ...”, *op. cit.*, p. 18; i L. Scaraffia, *La Sardegna Sabauda*, Ed. UTET, Torino, 1987, p. 3.

¹⁴ L. La Rocca, “La cessione del Regno di Sardegna alla Casa Sabauda. Gli atti diplomatici e di possesso con documenti inediti”, en *Miscellanea di Storia italiana, Deputazione di Storia Patria*, XLI (1905), Torino, pp. 117-239; i F. Loddo Canepa: *Dispacci di Corte, Ministeriali e Vice-regi concernenti gli affari politici, giuridici ed ecclesiastici del Regno di Sardegna (1720-1721)*, Società nazionale per la Storia del Risorgimento italiano, Roma, 1934.

¹⁵ Archivio di Stato di Cagliari, Antico Archivio Regio, Busta 197-4, *Atti de possesso del Regno di Sardegna preso dal viceré barone di San Remy a nome del re Vittorio Amedeo II, 1720*.

¹⁶ “...tomando a la dicha sacra real magestad en nuestro verdadero rey y señor assi como hemos tenido a los serenísimos reyes de Aragón de inmortal memoria, predecesores de su sacra real magestad”, *Ibidem*, pp. 646-r i ss.

¹⁷ *Ibidem*.

Més enllà dels usos protocol·laris, el contingut del jurament reflectia, com hem dit, les condicions que el Tractat de Londres havia establert per a cedir el regne de Sardenya al duc de Savoia. Aquest havia de respectar tot el marc jurídic, institucional i polític sota pena que foren qüestionats els seus drets.¹⁸ S'obria així, després de quatre-cents anys de vinculació a la Corona d'Aragó, una nova etapa en la història de Sardenya que es va tancar en 1847, quan es va produir l'anomenada "*perfetta fusione*" entre els territoris insulars i la *Terra Ferma* del Piemont.¹⁹ Fins aquesta unificació política i administrativa, coincident amb la crisi de l'Antic Règim, Sardenya va mantenir durant més d'un segle la vigència, i/o els referents, d'unes institucions i unes lleis que havien estat conformades, quasi en la seua totalitat, mentre va formar part de la Corona d'Aragó. Vigència no exempta de problemes en la mesura que l'absolutisme dels Savoia es va fer més patent.

Aquest context polític-institucional va ser fortament defensat pels sards, tant en el cas dels estaments privilegiats, que se'n serviren per fer front a qualsevol mesura que s'encaminés a retallar els seus privilegis de grup, com també per aquells, que finalment reivindicaren la seua validesa, especialment la convocatòria de les Corts o Parlament, com l'única manera de limitar l'absolutisme. Una reivindicació que fou paral·lela a l'afirmació de les noves idees de representació "nacional" emergents durant la crisi revolucionària de finals del segle. Els patriotes sards de 1792-93, des d'unes Corts autoconvocades, acusaven la monarquia d'haver violat les condicions

¹⁸ A. Mattone, "La cessione ...", *op. cit.*, pp. 20-21, estableix un paral·lelisme entre les dos experiències de govern dels Savoia a Sicília i a Sardenya. Destaca les clàusules continuïstes respecte del context jurídic i institucional específic de cadascun regne als dos actes de cessió; els contenciosos jurisdiccionals amb la Santa Seu; els models administratius centralistes que s'intenten implantar de manera subliminal; la capacitat de desestabilització per la tutela sobre els grans feus, que d'alguna manera es reservava la Corona espanyola; etc. Paral·lelisme que va servir a Vittorio Amedeo per a no repetir, inicialment, a Sardenya els errors comesos en Sicília.

¹⁹ Sobre aquest període la bibliografia és aclaparadora, sols cite alguns treballs que incideixen en la permanència de les institucions *aragoneses* sota els Savoia i la seua dissolució al segle XIX: G. Sotgiu, *Storia della Sardegna sabauda*, Ed. Laterza, Roma, 1984; A. Mattone: "Istituzioni e riforme nella Sardegna del Settecento", en DD.AA., *Dal trono all'albero della libertà: trasformazioni e continuità istituzionali nei territori del Regno di Sardegna dall'antico regime all'età rivoluzionaria*, Ministero per i beni culturali e ambientali. Ufficio centrale per i beni archivistici, Roma, 1991, pp. 325-419; I. Bircocchi, *La Carta autonomistica della Sardegna tra antico e moderno. Le "Leggi fondamentali" nel triennio Rivoluzionario (1793-96)*, G. Giappichelli Editore, Torino, 1992; G. Cipriano (ed.), *Ombre e Luci della Restaurazione: trasformazioni e continuità istituzionali nei territori del Regno di Sardegna*, Ministero per i beni culturali e ambientali, Ufficio centrale per i beni archivistici, Roma, 1997; A. Mattone, "Assolutismo e tradizione statutaria. Il governo sabauda e il diritto consuetudinario del Regno di Sardegna (1720-1827)", en *Rivista Storica Italiana*, CXVI-III (2004), pp. 926-1007; M. Brigaglia - A. Mastino - G. G. Ortu, *Storia della Sardegna. 2. Dal Settecento a oggi*, Editori Laterza, Roma-Bari, 2006; i P. Merlin (ed.), *Governare un regno. Viceré, apparati burocratici e società nella Sardegna del Settecento*, Carocci Editore, Roma, 2005.

de la cessió i les lleis fonamentals del regne, però a diferència dels barons que havien propiciat en alguna ocasió la intervenció de les *potències garantits* per a que es preservaren llurs privilegis particulars i d’estament, aquells postularen una redefinició de les relacions entre el conjunt de la nació sarda i la Corona.

Precisament volem parar l’atenció, a través d’aquest estudi, en uns episodis que resulten emblemàtics de la progressiva tensió dels Savoia amb els estaments sards, especialment amb la noblesa. Ho farem mitjançant l’anàlisi d’un memorial que els barons feren redactar a algun jurista expert i enviaren a la cort de Torí, encara que no directament al monarca, per protestar de tota una bateria de decrets reials emesos en el marc de les reformes del ministre Giambattista Lorenzo Bogino; aquestes reformes apuntaven, entre altres objectius, directament a la línia de flotació d’un règim senyorial que escapava del control reial dels Savoia i mirava més cap a Madrid, donat que la majoria dels feus de Sardenya estava en mans d’uns nobles que vivien a l’Espanya dels Borbons.²⁰ No era un document, o reacció aïllada, prèviament havia corregut un altre escrit clandestí i anònim, clarament subversiu, que obeïa al mateix ambient de malestar entre els grups privilegiats i que motivarà una ràpida reacció del virrei; document l’autoria del qual es suposava d’un eclesiàstic.²¹ En aquesta participació en l’eferescència de protestes per part de l’església resulta emblemàtic un altre opuscle –del que coneixem la seua traducció a l’italià, si és que va existir un original en castellà o català–, on un conspicu eclesiàstic enumerava els greuges que s’havien acumulat des de l’adveniment de la nova dinastia. El seu títol genèric, que figura en la darrera fulla, *Lamenti degli stamenti e particolarmente dello ecclesiastico*, respon realment a un contingut dividit en tres parts i una reflexió final. La primera part, *Lamento del regno specialmente dello stamento ecclesiastico*, és la més extensa, seguida d’unes breus referències als greuges dels altres dos estaments, *Lamento dello Stamento Militare* i *Lamento del Popolo*. El colofó final, *Vantaggi, che S.M. può recare al regno*, pretén implicar la monarquia en la satisfacció i resolució d’alguns dels problemes però també denota la intenció de l’autor d’evitar que el seu escrit es considerés un document sediciós.²² En conjunt és un

²⁰ Vid. F. Floris, *Feudi e Feudatari in Sardegna*, Ed. Della Torre, Cagliari, 1996; F. Floris – S. Serra, *Storia della nobiltà in Sardegna. Genealogie e araldica delle famiglie nobili sarde*, Ed. Della Torre, Cagliari, 2007; i G. Murgia, *Comunità e Baroni. La Sardegna spagnola (secoli XV-XVII)*, Ed. Carocci, Roma, 2000.

²¹ “Scritto anonimo sedizioso indirizzato a Sua Maestà per supposto tirannico governo de’ Piemontesi in Sardegna”, citat per A. Mattone, “La cessione ...”, *op. cit.*, p. 54.

²² El document es troba a l’Archivio di Stato di Cagliari (ASC), Segreteria di Stato e Guerra (SSG), volum 54, pp. 391r-394v. Possiblement és de mitjan dècada del 70 i fou publicat amb un breu estudi introductor per G. Todde, “Proteste degli Stamenti Sardi contro l’attività del governo piemontese nella seconda metà del secolo XVIII”, en *Liber memorialis Antonio Era*, Bruxelles, 1963, pp. 170-177.

text menor si el comparem amb el que més avall comentarem, però resulten sorprenents i clarificadores algunes acusacions de la violació de les institucions heretades del període “espanyol”.²³

Es tractava, en conjunt, de reaccions, valga la redundància, reaccionàries, no tant perquè s’oposaven a mesures “modernitzadores” de l’absolutisme de la cort de Torí, sinó perquè aquestes disposicions, malgrat que la seua finalitat era clarament obtenir un major control sobre la societat sarda per part de la reialesa, estaven fent retrocedir, de retruc, la pressió senyorial sobre les comunitats camperoles. És per això que la historiografia al servei de la construcció “nacional” de l’estat dels Savoia va evidenciar de seguida aquest aspecte conservador, induint indirectament a la desqualificació de tot el sistema jurídic i polític anterior, de quan Sardenya formava part de la Corona d’Aragó. Una valoració que ha contaminat alguns estudis posteriors en els que s’han analitzat les resistències dels poders més reaccionaris de l’illa a les acaballes del segle XVIII com un episodi més de la crisi de l’antic règim. Tanmateix és possible una altra aproximació a aquesta problemàtica, no tant a l’anàlisi o constatació de les actituds reaccionàries d’aquells que veien perdre els seus privilegis i que tradicionalment havien oprimint al camperolat sard, sinó als arguments legals que utilitzaren; uns arguments que transcendien la causa conservadora per a la que eren esgrimits i que serviren anys després per donar solidesa a les reivindicacions molt més democràtiques de la *sarda rivoluzione*.²⁴

Quins havien estat els desencadenants de la reacció de la feudalitat? Un decret de 15 de gener de 1770, que restringia la lliure facultat de transmissió dels feus, és a dir els drets successoris de la noblesa, i especialment un altre de 24 de setembre de 1771, que instituïa nous consells de govern per a les comunitats municipals de tot el regne, inclosos els llocs de senyoriu, foren la causa immediata del ressentiment dels barons.²⁵ A principis de 1772

²³ Transcrivim a títol d’exemple un paràgraf absolutament clarificador d’aqueixa memòria de la Corona d’Aragó que es mantenia en la societat sarda i que servia com eina d’oposició política: “*Il Regno godeva dei privilegi d’Aragona nei quali è sempre stato mantenuto. Esso fu sempre fedele, eppure l’attuale governo senza motivo e delitto gli ha tolto i privilegi. Sonosi tolte le armi, i privilegi, le leggi, i costumi, la lingua, l’Università, e la moneta d’Aragona con disonore della Spagna, con detrimento di tutti i particolari, senza veruno stabilimento d’universal decoro, o d’utilità*”, *ibidem*.

²⁴ Pel seu valor documental respecte als esdeveniments finiseculars cal citar l’obra de L. Carta, *L’Attività degli Stamenti nella “Sarda Rivoluzione”*, 4 volums, Ed. Consiglio Regionale della Sardegna, Cagliari, 2000.

²⁵ Sobre la constitució dels nous consells de les comunitats a la Sardenya dels Savoia vid. I. Birocchi – M. Capra, “L’istituzione dei Consigli comunitativi in Sardegna”, en *Quaderni Sardi di Storia*, 4 (1983-84), pp. 138-158; M. Lepori, “Feudalità e Consigli comunitativi nella Sardegna del Settecento”, en *Etudes Corses*, 30-31 (1988), pp. 172-183; G. Murgia, “Centralismo regio e potere locale: la riforma dei Consigli di comunità nella Sardegna del Settecento”, en P. Merlin, *Governare..., op. cit.*, pp. 357-401.

es redacta el memorial que ens ocupa. Es tracta d’un extens document en castellà de 92 fulles amb abundants notacions i cites jurídiques. En les pàgines inicials es resumeix el contingut del decret reial sobre les comunitats del que s’afirma sense ambages que la seua posada en vigor s’ha dut a terme “*en no poco perjuizio de la jurisdicción baronal*”.²⁶

Encara que el decret instituïa també “*un nuevo sistema a los Consejos de todas las Ciudades del Reyno*”, els barons no volien entrar en aquesta matèria perquè en “*ser puro interés del brazo real no es de nuestro asumpto el tractar sobre la mesma*”.²⁷ El seu interès es dirigia a la part del decret que afectava a les viles i poblacions menors de tot el regne, on també s’instituïa el nou sistema, perquè incloïa els llocs de senyoriu.²⁸ Hi havia per tant al darrere del decret una modificació substancial del règim municipal de Sardenya,²⁹ que des de les acaballes del segle xv s’havia homologat en gran part a les de la resta de la Corona d’Aragó. Sols des d’aquesta perspectiva el decret de 1771 constituïa possiblement l’agressió més important al context jurídic i polític del regne sard des de 1720. El règim municipal era trasbalsat no sols en les estructures de govern sinó en els mecanismes d’accés al poder local. No és la nostra intenció analitzar, ara i ací, aquesta problemàtica que requeriria, del que subscriu, un major coneixement de la trajectòria dels municipis sards mentre formaren part de la Corona d’Aragó; argument que per altra banda encara està demandant a la historiografia no sols una obra de conjunt sinó sobretot estudis d’abast local que com a mínim ens aportaren informació de totes i de cascuna de les set ciutats reials del regne.³⁰ Ens limitarem per tant a les

²⁶ He d’agrair a la doctora Maria Lepori el proporcionar-me una còpia de l’original d’aquest memorial conservat a l’Archivi di Stato di Torino, de l’existència del qual havia tingut notícia a través dels estudis del professor Mattone i els de la pròpia M. Lepori, citats en aquest treball. La referència exacta del document és la següent: “*Rappresentanza de’Baroni per dimostrare pregiudizievole alla loro giurisdizione l’Editto che prescrive lo stabilimento de’ Consigli di Comunità*” (títol fàctic), A.S.T., Corte, Paesi, Sardegna, Político, cat. 9, marzo 1, n. 23. En les notes successives el citarem com “*Memorial*”.

²⁷ *Memorial*, p. 1.

²⁸ “*como es una providencia tan perjudicial a la jurisdicción baronal será este el único objeto sobre el qual se forma este juridico discurso*”, *Memorial*, p. 2.

²⁹ “*Quedando para siempre y jamás abolidas las juntas de las comunidades para toda resolución, contractos de hazerse, o sean obligaciones de contraher a favor o contra todas las mesmas*”, *Ibidem*, p. 4.

³⁰ Sobre el règim municipal vid. A. Mattone, “Le istituzioni e le forme de governo”, en M. Guidetti (a cura de), *Storia dei Sardi e della Sardegna. Dagli Aragonesi alla fine del dominio spagnolo, III: L’Età moderna*, Milano, 1989, pp. 217-252; F. Manconi, *I Libri dei Privilegi della città di Alghero. Libre Vell*, AM&D, Sassari, 1997; G. Tore, “Oligarchie, Consigli civici e autoritarismo regio nella Sardegna Spagnola”, en R. Ferrero Micó (edra.), *Autonomia Municipal en el mundo mediterráneo*, Fundación Broseta, València, 2002, pp. 189-210; B. Tavera – G. Piras (a cura di), *I libri dei privilegi della città di Alghero. Il Libre Gran*, A&D, Cagliari, 1999; B. Anatra, “Istituzioni urbane nella Sardegna di Antico Regime”, en R. Ferre-

reivindicacions dels barons i, com hem dit més amunt, als arguments que esgrimiren.

Tots els detalls dels nous Consells de les Comunitats locals eren desgrats, des del nombre de consellers, que variava segons el volum de població, fins les competències que assumien, passant pels requisits per a dur a terme llurs reunions o el migrat paper dels oficials de justícia. Les competències aparentment eren molt amples, però en el fons hi havia, en el cas de les ciutats reials, una clara pèrdua de la capacitat estatutària de la que havien gaudit, no sense problemes, mentre formaren part de la Corona d'Aragó. Donat que el decret estava adreçat tant a comunitats de reialenc com de senyoriu, determinades disposicions vorejaven o directament vulneraven la jurisdicció senyorial; en aquest sentit la contínua referència a l'autoritat virregnal, en el cas dels municipis del cap de Càller, o al Governador, en els del cap de Sàsser, com instàncies supremes de resolució de conflictes, és tot un símptoma de la marginació de la jurisdicció i l'autoritat senyorial. Marginació que quedava encara més patent amb la disposició final del decret que preveia la protecció directa del monarca de totes les comunitats, inclosos els feus baronals.³¹ El Savoia i el seu ministre Bogino no deixaven res a l'atzar, per tal que totes les disposicions tingueren el degut compliment, "*sin que pueda alegarse, en contrario, uso, estilo, costumbre, o privilegio; a todo lo qual en esta parte se entenderá derogado, como expressamente deroga Su Magestad Sarda*": No sols s'ordenava a totes les autoritats reials, des del virrei fins el darrer jutge, observar i fer observar el seu acompliment, sinó que es remetia còpia impresa "*a la admiración de las excelentísimas personas de los títulos y señoras de vasallos que tienen estados en ese reyno de Sardeña*".³² Per tant els barons, inclosos els que vivien a Espanya, no podien ignorar la nova norma que clarament perjudicava els seus interessos.

La segona part del memorial entra ja en tota una sèrie d'argumentacions per desmuntar la legitimitat del decret. Sota el títol de "*Reflexiones*" els barons no dubten en alguna ocasió de fer afirmacions que podrien ser considerades de desafecció a la monarquia savoiana. La idea de pactisme, de contracte, com instrument de la praxi política que hauria caracteritzat al regne sard des de la seva conformació al si de la Corona d'Aragó, s'eviden-

ro (edra.), *Autonomía ...*, op. cit., pp. 123-131; A. Mattone – A. Soddu (eds.), *Castelsardo. Novecento anni di Storia*, Carocci Editore, Roma, 2007; i F. Manconi, *Tener la patria gloriosa. I conflitti municipali nella Sardegna spagnola*, Cucc, Cagliari, 2008.

³¹ "*Por fin (dize el Rey) tomamos bajo nuestra inmediata Real protección estos consejos de comunidad, y consejeros elegidos encargando a su virrey, magistrados y gobernadores de invigilar que en ningún tiempo vengan de quien quiera que sea de qualquiera grado, estado o condición perturbadas, o como quiera molestadas en el ejercicio de sus empleos*", *Memorial*, p. 8.

³² *Ibidem*, p. 9.

cia en tots els apartats del discurs per demostrar que la jurisdicció baronal, durament atacada pel monarca, estava per damunt de la pròpia legitimitat de la nova dinastia.

Tres eren les línies argumentals per fer valdre que la jurisdicció senyorial era intocable pels monarques de la Casa de Savoia sense l’aquiescència i la conformitat dels barons, cosa que evidentment era impossible d’aconseguir. En primer lloc s’argumentava que els privilegis i mercès que hauria acumulat la noblesa sarda des de la baixa edat mitjana s’havien aconseguit a canvi de nombrosos serveis militars i econòmics i no per mera voluntat reial. En segon terme tots aquests privilegis haurien estat validats i incrementats a través de les nombroses sessions de Corts i Parlaments que des del rei Alfons havien contribuït a conformar el regne sard i consolidar la noblesa en el seu liderat polític. Per últim no defugen de plantejar, els barons, que la idea de contracte condicionava l’adveniment de la dinastia dels Savoia a Sardenya com a conseqüència del Tractat de Londres de 1718. Un tractat que els obligava a no vulnerar el context jurídic i institucional de l’illa i a respectar els privilegis individuals i col·lectius no sols dels que hi habitaven sinó d’aquells, com els grans nobles, que residien a Espanya i que exercien també jurisdicció senyorial a l’illa.

Evidentment la complexitat i la minuciositat dels arguments emprats no acabava amb això; una per una de les qüestions relacionades amb el funcionament dels nous consells de les comunitats era analitzada per concloure que no sols es vulneraven els drets i les competències dels barons, fins aqueixos moments exercides directament o a través d’administradors, sinó que la situació dels més pobres podia empitjorar privats de la “protecció” dels seus senyors; l’argument estava, sens dubte, ple de cinisme ja que les preocupacions dels nobles territorials pel benestar dels seus vassalls no havien estat la característica més important dels feus sards; però al darrere d’aquest argument s’evidenciaven dues coses: que les comunitats camperoles feia temps que havien conegut un procés de diferenciació interna,³³ i que precisament el grup dels “*principales*”, camperols enriquits, podia ser el gran beneficiari de les reformes dels governs municipals, consolidant el seu poder econòmic amb l’accés al poder municipal. No deixaven tampoc els nobles d’alertar del perill desestabilitzador de la nova norma;³⁴ era, sens dubte, una crida d’atenció interessada però no els faltava la raó. Els Savoia estaven jugant amb foc ja que estaven atacant la base sobre la que fins aleshores s’havia recolzat la societat d’antic règim a Sardenya; propiciar actituds antisenyorials entre els vassalls era obrir el camí a futures reivindicacions que es dirigiran contra el mateix poder monàrquic, com, al pas d’un

³³ G. Murgia, *Comunità...*, *op. cit.*, *passim*.

³⁴ “*Los exes de este polo soberano están crugiendo por la derogación de todos los privilegios y gracias*”, *Memorial*, p. 14.

quart de segle, els esdeveniments de la *sarda rivoluzione* s'encarregaran de demostrar. Ben és cert que els Savoia no podien continuar mantenint una situació a Sardenya que xocava amb la resta dels seus territoris patrimonials de *Terra Ferma*, on les reformes absolutistes no havien deixat d'augmentar des de finals del segle XVII.³⁵

Quins eren doncs els arguments dels nobles per a reivindicar que els privilegis s'havien aconseguit mitjançant un pacte, un contracte, i no podien ser denunciats unilateralment? El debat era, sens dubte, antic; de fet entre els juristes que s'evoquen està el valencià Pere Belluga, que havia escrit la seva obra *Speculum principum* tres-cents anys abans. És cert que hi havien opinions autoritzades que consideraven assentat “*que no obstante qualquiera contracto que haya firmado el Príncipe, que queda siempre libre su soberanía y independiente para poder revocarle siempre y quando le pareciere conveniente, porque suponiendo ser la jurisdicción de derecho civil y positivo quieren haya siempre de presumirse justa causa en los Príncipes para la revocación*”. Tanmateix no totes les situacions eren iguals. Hi havien casos en què “*la jurisdicción se haya concedida in remunerationem servitorum vel accepta pecunia, por contrato*”, i en altres la concessió havia estat “*simple, de mera gracia, y liberalidad*”; en aquestes darreres circumstàncies podia ser revocable, mentre que no cabia aquesta denúncia “*quando empero la jurisdicción está concedida por contrato*”.³⁶ Per tant, “*haviéndose a los señores allodiales de este Reyno, y feudatarios duques, marqueses, por las respective magestades concedido sobre sus feudos, directum, et utile dominium cum omnimoda jurisdictione non comutativa sed privative, abdicándola de sí mesmo el Príncipe las primeras y segundas instancias, con la expresión de tenerla rata, e grata, válida en todo tiempo y de no poderlo revocar, ni aun por causa de ingratitud, obligando a los reyes successores, como a deuda legal contrayda a la observancia y de no poderlo impugnar, con imposición de silencio perpetuo, consolidando la propiedad, los bienes, in feudum y allodiados con la jurisdicción en sus feudatarios (a reserva de la sola fidelidad y obediencia) y estando de ella en posesión en sus vassallos, en sus súbditos por explicitum privilegium ex debito justicie de condigno, fue, y es irrevocable en el príncipe concedente, y successores en este reyno de Sardenya presentes, y venideros, título oneroso por derecho de las gentes tenidos a la observancia*”.³⁷

³⁵ Vid. DD.AA., *Dal trono all'albero della libertà ...*, op. cit., passim.

³⁶ “*No assi empero en las concessiones y reales concessionarios, título oneroso, ex debito justicia, quales son los Barones o Señores sean de vasallos en este reyno de Sardenya, de quienes se confiessen deudores las magestades concedentes con los feudos donados con omnimoda jurisdicción, constituiéndoles señores con amplia general disponibilidad, sin poderlo jamás revocar in aliqua compensam*”, Memorial, p. 20.

³⁷ *Ibidem*, pp. 18-19.

Es podria argüir que aquests tipus d’arguments no responien específicament o exclusiva a la tradició de la Corona d’Aragó; que els mateixos o altres de similars varen ser utilitzats per la noblesa en les seues resistències a perdre els privilegis jurisdiccionals en la crisi de l’antic règim en altres àmbits territorials. Això és cert, però cal tenir en compte que va ser durant la vigència d’aqueixa corona quan la noblesa adquirí a Sardenya un especial poder, convertint-la en el grup social més emblemàtic de l’illa; per tant no fou casual que tots aquests privilegis foren validats en les nombroses reunions de Corts, adquirint la categoria de lleis paccionades.

El Memorial dedica, per tant, una part substancial (“*Segundo fundamento por disposición de Cortes*”) a recordar aquesta circumstància. En aquest sentit resulta evident que la memòria, la vigència, del context jurídic heretat de la Corona d’Aragó era connatural a la societat sarda de finals del segle XVIII. De fet el Memorial serveix per a fer no sols un recordatori de moltes de les reunions parlamentàries sinó per a reflexionar sobre el sentit de la institució de les Corts al regne de Sardenya³⁸ i les bondats recíproques que la col·laboració entre monarquia i estaments havia comportat a uns i a altres.³⁹ Entre aquests beneficis atorgats en Corts a l’estament militar estava “*la jurisdicción en los vassallos*”. Un nombrós elenc de capítols de cort havien anat arrodonint un règim senyorial amb poques fissures, i evidenciant la importància que la classe nobiliària va mantenir en aquest territori de conquesta, d’expansió feudal, que acabarà per conformar-se com un regne

³⁸ “*Los soberanos cathólicos, reyes y monarcas de gloriosa memoria, empessando de Don Alfonso serenísimo rey, y de tan alta recomendación (...) quisieron con la celebración de las Cortes en el Reino de Sardenia convocados los tres brazos, eclesiástico, militar y real, manifestar los grandes cuidados tenían de los progressos de este su felicísimo Reyno y conservarles en la paz, y quietud interna, que han de gozar sus súbditos y vassallos desde que fue felizmente conquistado y establecer más esta tranquilidad en ellos, gobernándoles en paz y justicia que son las áncoras de que está hazida la nave de la república para conseguir su duración y perpetuidad, estableciendo aquellas leyes, unas convenientes al servicio de Dios y de su magestad, bien y utilidad pública zelosa y vigilante la suprema dignidad real del cielo, comunicándole para el amparo y protección de su monarquía en todos los negocios públicos para la tranquilidad de sus súbditos y gloria inmortal de su soberanía*”, Memorial, pp. 21-22.

³⁹ “*y como para conservar esta paz, esta tranquilidad fuessen necessarias en el soberano las fuerzas, las fortalezas, las armas, los presidios para ausentar los enemigos, que pudieran con hostilidad invadir, y turbar essa paz con el cautiverio de sus súbditos, sacrificáronse estos tres estamentos a gustosamente sangrarse erogando anualmente grandes sumas de dinero, que es el nervio del imperio (...) por socorro del reyno con la donación, y subsidio, que graciosamente se prestan, a efecto, que teniendo así fortalecida, y pertrechada la cabeza quedasse assegurada la salud de los miembros sus vassallos, sus súbditos en la paz y sosiego, que los colocaron con un profluvio de gracias, mercedes y privilegios con que los munieron en la sanción de las leyes, que con dichas Cortes condieron, codessendiendo a las justas demandas, y súplicas, representádoles, obligando la real palabra para guardarlas salvas, e illesas, y a los successores en esta corona de haverlas inviolábilmente de guardar, de observar por causa y naturaleza de contracto específico, passionato, annuido, firmado y jurado*”, Memorial, pp. 22-23.

de la Corona d'Aragó. El punt de partença dels capítols que es van citar⁴⁰ són les corts convocades pel rei Alfons;⁴¹ en aqueixa ocasió, a petició dels tres braços, va ser proveït que “*cada Barón y feudatario del Reyno de Sardeña tenga la jurisdicción civil y criminal, mero y mixto impero, según la serie y tenor de sus enfeudaciones*”.⁴² En temps del rei catòlic, el braç militar aconseguia una confirmació general d'altres tants privilegis i gràcies rebudes en corts i fora de corts des del rei Martí: que “*fuessen todos sus privilegios y pragmáticas a ellos otorgados, observados, según su serie y tenor*”.⁴³ El mateix rei tornava a confirmar explícitament la concessió sobre la jurisdicció feta pel rei Alfons (“*Plau al rey confirmar dits privilegis, si e segond ne han usat y present estan en possessió*”).⁴⁴ En diverses corts de Carles V, Felip II i Felip III,⁴⁵ davant la denúncia dels tres estaments que es volia “*prohibir a los barones del presente reyno de Sardeña de poder hazer justicia en casos permitidos*”, s'obtenia dels respectius monarques “*que los barones no sean perturbados en sus jurisdicciones*”.⁴⁶ Privilegi que encara assoleix una major perfecció als interessos baronals en temps de Felip IV quan fou concedit que ni la Reial Audiència ni qualsevol altre tribunal poguera proveir recusacions de ministres de justícia baronals, ni es donaren llicències per a que els vassalls es reuniren sense que, en primera instància, s'haguera demanat permís al senyor.⁴⁷

El rosari de disposicions en favor dels nobles havia estat variat però el que es feia notar al memorial era la superior preeminència dels privilegis de la noblesa sobre qualsevol altre en cas de contenció. Al parlament Vilanova de 1528 s'havia decretat la nul·litat de qualsevol disposició que pogués anar en detriment dels nobles, mentre que el virrei Miquel de Moncada es veia obligat a declarar durant les corts convocades en el seu govern (1583) que “*no ha entés ni entend en res perjudicar als privilegis, capítols*

⁴⁰ Les gràcies “*se hirán refiriendo las de mayor remarco ottorgadas, para que pareadas estas con la disposición del Real Edicto, en cuestión, sea la vista juez de la disonancia y objeto de los perjuizos que previenen para su atajo, y de maiores que se preveen, disponiéndose para del todo desarmar a este brazo militar de Barones, de la potestad de gladio*”, *Memorial*, p. 23.

⁴¹ Vid. O. Schena, *I Parlamenti del re Alfonso V il Magnanimo (1421-1452)*, Consiglio Regionale della Sardegna, Cagliari, 1993.

⁴² *Memorial*, p. 24.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 24-25. Sobre els parlaments de l'època de Ferran el Catòlic vid. A. M. Oliiva – O. Schena (edres.), *I parlamenti dei Viceré Giovanni Dusay e Ferdinando Girón de Rebolledo (1495, 1497, 1500, 1504-1511)*, Consiglio Regionale della Sardegna, Cagliari, 1998.

⁴⁵ Es tractava del parlament Vilanova, el parlament Madrigal i el parlament Gandia. Sols el darrer ha estat publicat (G. G. Ortu, *Il Parlamento del Viceré Carlo de Borja, Duca di Gandia (1.614)*, Consiglio Regionale della Sardegna, Cagliari, 1995).

⁴⁶ *Memorial*, p. 25.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 26. Vid. G. Tore, *Il Parlamento del viceré Gerolamo Pimentel marchese di Bayona e Gaspare Prieto presidente del Regno (1.631-32)*, Cagliari, 2007.

de cort, pragmàtiques alias concedidas en favor de los barones del present regne y estament militar, y en cas haja perjudici, que sia agut per nulle, come si fet no fosse y que sia insertada en lo procés del present real general parlament”.⁴⁸

La idea que volien recalcar els Barons era la perpetuïtat i irrevocabilitat dels seus privilegis des que el rei Alfons ho hagués declarat així.⁴⁹ Per a total seguretat d’aquesta irrevocabilitat no sols havien aconseguit que tots els privilegis esdevingueren capítols de corts sinó al contrari, que de totes les gràcies i mercès obtingudes en capítols de corts es féu el corresponent privilegi perpetu. Privilegis que, des de les corts de 1481-85, en temps de Ferran el Catòlic, no podien ser modificats sense el parer del mateix braç militar.⁵⁰ Les seguretats i les cauteles introduïdes pels nobles per eixir al pas de qualsevol contrarietat als seus interessos ja es podien constatar en temps del rei Alfons quan es proveï que qualsevol ministre reial que actués “*abusando, o perjudicando a dichos privilegios, gracias, y mercedes*” fou processat i suspès en l’exercici del seu càrrec. De fet, des del parlament de 1504-1511, presidit successivament pels virreis Joan Dusay i Ferran Girón de Rebolledo, els oficials reials tenien obligació de jurar l’observança dels capítols del braç militar.⁵¹

Sens dubte les corts havien estat la principal plataforma per a consolidar la preeminència de la classe nobiliària al llarg de l’existència de la Corona d’Aragó. Unes corts que jurídicament seguien vigents sota els Savoia i que teòricament podien en qualsevol moment ser de nou convocades.⁵² Eren per tant un referent legitimador de les reivindicacions dels barons i és per això que aquests incorporaren al seu memorial abundants textos extrets dels processos parlamentaris, des dels conformats a les corts del

⁴⁸ Memorial, p. 26.

⁴⁹ “*Que los capítulos de corte estén siempre en plena observancia, sin que por qualquiera acto, contracto, o abuso tácitamente, o expressamente directa, o indirectamente, puedan venir perjudicados, ni derogados, y que qualquiera provisiones, o rescriptos de qualquiera forma del soberano, o successores reyes de este reyno contra de dichos capítulos, a alguno de aquellos, no puedan tener cabida, ni execución*”, Memorial, p. 27.

⁵⁰ “*Y en el parlamento por el espectable Ximenes Pérez a petición del brazo militar, fue por el serenissimo señor rey proveydo, que en ningún tiempo su magestad, primogénito, y successores de este reyno no diessen provisiones algunas en perjuizio de dicho estamento sin ser oydo el brazo militar*”, Memorial, p. 27.

⁵¹ “*que los virreyes, gobernadores, y todos los reales ministros en el ingreso de sus officios juren la observancia dextos capítulos del brazo militar como se practica*”, Memorial, pp. 27-28.

⁵² Mattone dóna notícia, citant a Benedetto i a Marongiu, que en diverses ocasions, al llarg del segle XVIII, els Savoia hi estigueren a punt de convocar-les. En concret en 1727 i en 1751 (A. Mattone, “Istituzioni e riforme...”, *op. cit.*, pp. 346-349; M. A. Benedetto, “Nota sulla mancata convocazione del Parlamento sardo nel secolo XVII”, en *Liber Memorialis Antonio Era*, Corten, Bruxelles, 1963, pp. 115-168; i A. Marongiu, *I Parlamenti sardi*, Giuffrè, Milano, 1979, pp. 306-318.

rei Alfons fins als corresponents a la convocatòria presidida pel marquès de Bayona en 1631-32, ja en temps de Felip IV. Conscients, però, que el cúmul de privilegis citats podia desviar als destinataris del memorial, ministres de la cort del Savoia, de la idea bàsica que intentaven fixar i demostrar, recordaven que “*para no tediarse a VV EE basta referirse a la concessión y Real aprobación del rey Don Alfonso*”.⁵³ Aquest havia estat, sens dubte, l’origen del poder dels nobles a Sardenya. Un poder que s’havia arrodonit, cort rere cort, fins arribar, com hem indicat, a les darreres disposicions aconseguides en el parlament Bayona,⁵⁴ i del que s’havia fruit amb plenitud fins la segona meitat del segle XVIII.

La tercera línia argumental del memorial potser era la més perillosa des del punt de vista polític. D’alguna manera era difícil no posar en qüestió la legitimitat de la mateixa dinastia piemontesa recordant les clàusules dels tractats de cessió del regne sard. Evidenciar que els monarques savoians eren reis de Sardenya per un pacte entre les potències europees i que per tant llurs drets dinàstics no es perdien en la nit del temps, evidenciar, a més, que a l’inici de la centúria sols tenien el títol de ducs de Savoia, era, si més no, políticament no convenient. La referència als conflictes successoris de principis del segle XVIII tenia també un cert punt d’amargura i de resignació respecte a les conseqüències que tingueren per al destí de Sardenya;⁵⁵ hi havia en aquest record un missatge subliminal que la nova situació havia estat a desgrat dels estaments sards i per tant aquests continuaven anhelant als monarques de Madrid o de Viena.⁵⁶

La seqüència de les negociacions és descrita de manera minuciosa per tal d’arribar a la conclusió, no allunyada de la realitat, que interessava als estaments sards: “*Que la cessione de la Sardenya hecha a la Augusta casa de Savoia en concambio de la Sicilia, es relativa en todo, y por todo el acto de cessione, que el señor rey de las Españas Phelipe V hizo a favor de Vittorio Amedeo duque de Savoia, celebrado en Madrid a los 10 de junio 1713,*

⁵³ Memorial, p. 42.

⁵⁴ “*Dió este insigne brazo militar, o sea estamento, fin a sus fatigas el año 1632*”, *Ibidem*.

⁵⁵ “*Después de un gustoso desperdicio de sudores, de encuentros, de contrastes, desasosnes y amarguras imponderables (que se deja a la alta comprensión de los excelentísimos señores de vassallos de este reyno) habiendo tranquilamente vivido con lleno goze, uso y exercicio de sus jurisdicciones en sus respective vassallos y súbditos, con las armas y gobierno de la monarquía de España, y del Imperio, habiendo juzgado conveniente en la revolución de las guerras de la Europa ceder este reyno de Sardenya a la augusta casa de Savoia, según los tractados de Londres, llamados la Quádruple Alianza, firmados en Londres en 22 julio estilo viejo/2 agosto estilo nuevo 1718 por los plenipotenciarios de su magestad Imperial, su magestad christianíssima, su magestad británica y la AA PP de las siete provincias unidas, a los que accedieron su magestad católica y el rey de Sicilia Victorio Amedeo*”, *Ibidem*, p. 42.

⁵⁶ Sobre aquesta qüestió resulta molt aclaridor el treball de M. Lepori, *Dalla Spagna ai Savoia...*, *op. cit.*

que se halla inserido en los tratados de pazes entre su magestad católica y el duque de Savoia, concluidas por la mediación de la sereníssima y poderossísima princessa Anna reyna de la Gran Bretagna, firmados en la ciudad de Utrech en los 13 de julio 1713, haviéndose siempre en essa forma por todas las cortes entendido y reputado; y por tal deviendo recurrir a los mesmos por lo tocante la Sicilia, que deve entenderse igual y referentes a la Sardeña”.⁵⁷ És cert que els documents de la cessió de Sardenya a Vittorio Amedeo per part de l'emperador en 1720 no havien estat tan explícits com aquells que en 1713 comportaren l'assumpció de la corona reial de Sicília pel mateix monarca, aleshores tan sols duc de Savoia. Però ningú dubtava, en aqueixes conjuntures, que quedaven totalment a resguard, malgrat els canvis dinàstics, els privilegis personals i col·lectius d'ambdós regnes tal com s'havien fruit fins la Guerra de Successió.

En el cas de la cessió de Sicília per part de Felip V són de destacar les clàusules que obligaven al nou monarca piemontès a respectar escrupolosament el context jurídic, institucional i polític de l'illa; són sorprenents perquè el mateix Borbó s'arrogava el paper de “tutor” per tal que així fos, amb una clara contradicció del que simultàniament estava practicant als territoris ibèrics de la Corona d’Aragó. L'article 5 de l'auto de cessió expedit en Madrid el 10 de juny de 1713, transcrit al Memorial, era clarificador: “*Que hayan de ser mantenidos y se conserven qualesquiera leyes, fueros, capítulos del reyno, privilegios, gracias y exempciones, que al presente gozan y han debido gozar en mi tiempo y de mis predecesores assí del reyno, como qualesquiera inmunidades seculares, o eclesiásticas, y todos los abitantes de aquel reyno manteniendo a todos en común, y en particular, las que tuvieren, y sus leies, constituciones, capítulos del reyno, pregmáticas, costumbres, libertades y inmunidades, y exempciones a ellos concedidos y concedidas por mí y los reyes mis predecesores, tanto al común del reyno, como a las ciudades, villas, lugares y tierras y qualesquiera personas assí eclesiásticas, como seculares, según, y como se han usado y gozado, y debido gozar, y usar de ellas*”.⁵⁸ Altres articles dels diversos tractats feien referència als drets personals i al perdó general que permetés la plena possessió i usdefruit de béns, privilegis i honors als particulars, inclosos, és clar, els nobles; uns nobles que haurien de poder gaudir dels seus béns “y administrarlos por sí o por procuradores, o venderlos como antes de la guerra”. La dada que d'alguna manera demostrava “que la cessió de la Sardenya hecha a la Augusta casa de Savoia en concambio de la Sicilia, es relativa en todo” era el dret de reversió a la Corona d’Espanya que els ducs de Savoia, reis primer de Sicília i després de Sardenya, hagueren d'empassar-se, malgrat negociacions i resistències inútils. Aquest dret implicava que si fa-

⁵⁷ Memorial, pp. 45-46.

⁵⁸ Ibidem, pp. 46-47.

llava la descendència masculina dels Savoia, Sicília, i més tard Sardenya, haurien de retornar a la “Corona d’Espanya”; quan es produeix l’intercanvi el dret de reversió gravitarà sobre Sardenya i s’anul·larà sobre Sicília, que passava a formar part dels territoris de l’emperador. D’alguna manera es feia patent la subalternitat del nou monarca respecte de Madrid i Viena, on els monarques respectius (també l’emperador) imposaran aquest dret de reversió a la “Corona d’Espanya” a Vittorio Amedeo a l’hora d’assumir Sardenya. Cal tenir en compte que Carles d’Àustria encara es considerava el legítim successor de Carles II i no tenia sentit, des de la seua perspectiva, que Sicília, en les seues mans a partir de 1720, mantingués aquesta hipoteca perquè d’alguna manera el seu monarca, ell mateix, era de nou un legítim hereu de la corona d’Espanya. En el cas de Sardenya era evident que passava a mans d’un monarca “extern” i “nouvingut” sense uns drets dinàstics consolidats i calia introduir la cautela de la reversió.

En qualsevol cas, independentment de les comparacions amb Sicília que uns i altres s’entestaran a glosar en sentit divers, els documents de la presa de possessió sí que demostraven que la cessió de Sardenya a Vittorio Amedeo havia compromès a aquest monarca en el respecte del context jurídic i institucional sard. El virrei, enviat a l’efecte des de Torí, havia rebut de mans del plenipotenciari de l’emperador el regne de Sardenya, una vegada deslliurat de l’efímer domini borbònic, amb “*la intervención y testimonio de las primeras voces de los estamentos*”. Tots donaren fe dels compromisos que s’assumien pel nou monarca que, a més, en la carta reial d’acceptació que signarà en Torí a finals d’agost de 1720, comprometia la seua “*palabra de rey*”.⁵⁹

La idea de la validesa de la paraula reial tornarà a eixir de manera recurrent en més d’una ocasió al discurs dels barons. Aquests, en criticar la intencionalitat del decret, atacaran al mateix temps l’actitud reial i la seua manca de fermesa per mantenir els seus compromisos; ho faran indirectament, com si l’autoria d’aquell fos independent de la voluntat del monarca. Tanmateix, afirmar que la institució dels nous consells de les comunitats “*quiere abiertamente perjudicar sus privilegios, goze, y uso y ejercicio de la jurisdicción qual han estado y estan en posesión, y romper los vínculos y condiciones con que le fue concedido esse Reyno bajo la real palabra y juramento con que se obligó observarlos*” era, com hem dit abans, un atreviment polític producte de la desesperació i a ningú se li escapava el component de dissidència que s’estava obrint en la societat sarda, de moment limitat a una part dels sectors privilegiats.

En íntima relació amb els arguments sobre el caràcter de la cessió s’evidencia una altra idea: l’afirmació de les peculiaritats del regne de Sardenya front als altres territoris continentals dels Savoia i la necessitat i el dret

⁵⁹ *Ibidem*, p. 55.

de mantenir-les. És a dir, la introducció de novetats legislatives estava tenint una lectura de caràcter nacional que farà fortuna anys després de la mà d’altres col·lectius no privilegiats. De alguna manera s’estava donant cos a la idea de l’existència d’una nació sarda, legitimada per la seua història i els seus referents jurídics, institucionals i polítics, diferenciada del Piemont i de la Savoia. En aquest sentit són simptomàtiques les afirmacions que en definitiva el que el decret comportava exclusivament era el “...*haver de introduzir en este reyno de Sardenya las leyes, costumbres y constituciones de Savoia*”.⁶⁰ Pàgines després encara s’insistia en aquesta idea de confrontació de dues realitats històriques i dues tradicions polítiques, la dels estats de Terra Ferma i la de la Corona d’Aragó que encara pervivia a Sardenya, quan aqueixa Corona ja havia estat dissolta.⁶¹

La reivindicació dels barons implicava, no sols recordar un passat en el que Sardenya formava part de la Corona d’Aragó, sinó posar a punt una sèrie d’arguments que serviran anys després per armar ideològicament a altres col·lectius. D’alguna manera fou prèvia i paral·lela, com hem dit a l’inici del nostre treball, a l’afirmació de les noves idees de representació “nacional” emergents durant la crisi revolucionària de finals del segle. En les Corts autoconvocades pels patriotes sards en 1792-93 s’acusarà a la monarquia d’haver violat les condicions de la cessió i les lleis fonamentals del regne, i es postularà una redefinició de les relacions entre el conjunt de la nació sarda i la Corona.⁶² L’herència i la memòria de la Corona d’Aragó d’alguna manera ho havia fet possible perquè aquestes lleis fonamentals del regne no eren altres que aquelles conformades durant l’existència, i de la mà, d’aqueixa corona.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 61.

⁶¹ “*El crear tales síndicos en las comunidades y villas de Piemonte y Savoia es regalia privativo de aquel duque y de aquel príncipe, según constitución cameral de los 31 henero 1669 con la expresión jurisdiccion non (...) (que en buen romance es querer confundir señores con senyores de vassallos), introduzir en Sardenya las constituciones del Piemonte y hazer passar a los senyores de Espanya, como los de Savoia. Luego con la disposición de este edicto, perjudicando a los senyores de vassallos en dar el permiso de juntarse las comunidades, y en la nómina de los síndicos, ya es querer avrogar las leyes passionadas y privilegios adquiridos titulo oneroso*”, *Ibidem*, pp. 64-65.

⁶² Mattone no dubta d’afirmar, referint-se a les diverses manifestacions de protesta que es donen en aquest període reformista dels anys 60 i 70, que “*La rivendicazione –avanzata dai paladini delle gerarchie tradizionali– dello status quo ante il trattato di Londra e dell’antico assetto istituzionale del Regno, con al centro il Parlamento, l’unica autorità in grado de limitare l’assolutismo monarchico, ed i capitoli di corte, frutto di un accordo tra il sovrano e gli Stamenti, preparerà il terreno favorevole per l’afermazione delle nuove idee di rappresentanza ‘nazionale’, emerse nella crisi rivoluzionaria di fine secolo*” (A. Mattone, “La cesione...”, *op. cit.*, p. 55).

